

LA RELIGIÓ GREGA

Els homes i els déus

Els ritus

Els sacrificis

La pregària

Els festivals

L'endevinació

Els rituals de la mort

Els misteris: Eleusis

Els càrrecs religiosos

Els magistrats

Els sacerdots

Els endevins

Els homes i els déus

La religió grega era politeista: tenia múltiples déus. No hi havia cap déu que fos el creador del món, sinó que tots ells havien nascut posteriorment a l'aparició dels primers éssers, com a part d'un llarg procés de creació en què es va anar formant el cosmos tal com l'home el va trobar. El déu suprem era Zeus, però el seu poder no és il·limitat, ja que cada déu té sota el seu domini un o diversos àmbits de l'univers. Els déus principals són al voltant de quinze, tot i que el nombre canònic n'és dotze, els anomenats Olímpics, perquè la major part se suposen que viuen a l'Olimp. De tota manera els déus de la mitologia grega són innombrables: a més dels Olímpics n'hi havia molts altres. Tota la natura està poblada de divinitats: els rius eren déus ells mateixos i les fonts o els boscos estaven individualment associats a una nimfa.

Els déus eren immortals i, sobretot els Olímpics, tenien un poder molt superior als humans. Tanmateix eren antropomòrfics, i no solament tenien aparença humana, sinó que també estaven plens dels les passions i les febleses humanes: eren cobdiciosos, vanitosos, egoistes, enamoradissos, volubles...

Els humans estaven a la mercè dels capricis i les decisions dels déus, que els exigien un reconeixement del seu poder i reverència perquè tenien sota el seu control els mecanismes de la natura i de les relacions humanes, dels quals depenia els mitjans de subsistència dels homes i la seva esperança d'una vida feliç. Si els mortals complien les seves obligacions envers els déus, per mitjà dels rituals religiosos, aquests els afavoririen i els podrien concedir allò que els demanessin. Era una relació, per tant, basada en la reciprocitat, en l'intercanvi, que es pot expressar amb la fórmula llatina *do ut des*, 'et dono perquè em donis'.

Segons la mentalitat aristocràtica alguns homes que havien pertangut a nissagues reials o nobles –els herois– es considerava que descendien dels déus i, malgrat ser mortals, participaven d'alguna manera de la divinitat. Un cop morts, el seu esperit protegia el lloc on eren enterrats i qui els mostrava respecte, i la seva tomba esdevenia objecte de culte, perquè necessitava de les ofrenes per mantenir la seva força.

Els mites, les creences i els ritus de la religió grega no formaven un corpus únic i invariable, transmès per uns textos sagrats custodiats i interpretats pels sacerdots. Ben al contrari, malgrat tenir un fons comú, variaven de ciutat en ciutat. Els mites, doncs, sovint circulaven en versions diferents, i els poetes eren lliures d'utilitzar-les i fins de modificar-les segons la seva conveniència.

Els sacerdots no formaven una jerarquia o una organització independent del poder polític ni en general rebien una formació especial. Solien ser ciutadans com els altres, encarregats temporalment d'unes funcions a complir per a la polis.

En època clàssica la religió grega era una religió cívica, indissolublement lligada a la polis, com una part de la identitat de la comunitat política. La impietat –això és, faltar al respecte de les creences i rituals de la polis– implicava atemptar contra tota la comunitat, un delictes gravíssim que podia ser comportar una condemna a mort o a l'exili. Accions contra els rituals, les propietats o les representacions dels déus, la introducció de déus i cultes nous sense autorització oficial de la ciutat o bé certes opinions relatives als déus van ser en ocasions castigades amb pena de mort o exili. Tanmateix aquesta mena d'actes, per bé que podien provocar un gran escàndol, eren objecte rarament de judici. N'és un il·lustre exemple el judici de Sòcrates, que seria condemnat a mort pels càrrecs de corrompre el jovent i introduir divinitats noves a la ciutat. Més comú era que l'escepticisme religiós, mentre no se'n fes una excessiva ostentació amb accions d'impietat, fos tolerat. En contraposició pot semblar sorprenent la llibertat i la burla irreverent amb què tracta els déus un còmic com Aristòfanes, però és que en les comèdies res no es prenia seriosament.

D'altra banda el fonament de la religió grega no era un dogma, un conjunt unificat de doctrines, sinó uns ritus que calia que fossin aconseguits per la comunitat a fi d'assegurar-ne la cohesió. Tot i així la no existència d'un dogma no volia dir que la religió no impliqués una sèrie de creences i normes.

Els ritus

Els sacrificis

Els sacrificis podien ser oferts per un individu particular –un cap de família en ocasió d'una celebració familiar–, una col·lectivitat com una associació religiosa o bé la polis en el cas dels sacrificis cívics.

El principal tipus de sacrifici és el sagnant,

en el qual s'immola un animal domèstic –un gall, una cabra, un porc o un bou–, que després sol ser consumit pels assistents. Se'n poden destacar alguns tipus:

- **Gran sacrifici cívica.** Normalment és un dels actes realitzats en el decurs dels festivals, i serveix per confirmar el pacte entre la polis i els seus déus que garanteix l'ordre i la prosperitat, alhora que reafirma el vincle entre els ciutadans en menjar plegats la carn del sacrifici. Triada prèviament una víctima pura, aquesta és conduïda, guarnida amb cintes, fins a l'altar, en una processó encapçalada pels sacerdots i els magistrats i amb acompanyament musical. Un cop es reuneix tothom al voltant de l'altar, el sacerdot pronuncia les pregàries mentre aspergeix aigua damunt el cap de la víctima i en llença al foc les primícies (grans d'ordi i alguns pèls del cap de l'animal). Tot seguit la víctima és abatuda i després degollada de manera que la sang brolli vers el cel abans de ruixar l'altar. A continuació s'esquartera l'animal mort. Els fèmurs, descarnats i recoberts de greix, són ruixats amb una libació i cremats damunt

el foc de l'altar, perquè el fum alimenti els déus i vehiculi la comunicació entre els déus i els homes. La resta la consumeixen en el mateix lloc els participants en el sacrifici: dels budells se'n fan embotits, les vísceres són reservades per als executors del sacrifici, i la resta de la carn és bullida i repartida a parts iguals entre els assistents.

- Hecatombe. Sacrifici de cent bous, ofert en ocasions molt especials.
- Holocaust. Certes ocasions exigien un sacrifici en el qual l'animal sencer era cremat i lliurat als déus. Així ho exigien les Erinis, deesses de la venjança, en el cas d'un homicidi, o la necessitat d'aliment en el culte dels herois.

Sacrifici sense sang

No s'ofereixen animals, sinó aliments vegetals com tortells, fruits o plats cuinats, a més de perfums. Es tracta de sacrificis quotidians oferts dins les cases particulars o exigits per determinats cultes.

- Libació. Consisteix a vessar un líquid –vi, llet, oli, aigua, hidromel– d'un recipient (anomenat fiale) abans de beure'n la resta. Sol ser un acte del sacrifici o bé un ritual quotidià, executat abans de menjar i dormir, en el moment d'una partença o d'una arribada, a l'inici d'un simposi... En el cas d'un jurament o d'una ofrena funerària es fa la libació vessant la totalitat del líquid.

La pregària

Les pregàries s'adrecen als déus amb els sacrificis i les libacions, sigui una fórmula litúrgica predeterminada o bé una adaptació a una demanda particular. Sovint van acompanyades amb himnes i cants rituals. Als déus celestes hom s'hi adreça dempeus, alçant les mans al cel, mentre que als déus subterranis hom s'hi dirigeix estenent les mans cap a terra. L'estructura de la pregària sol ser sempre la mateixa: s'invoca la divinitat pel seu nom o els seus epítets, se li recorden els actes de pietat que s'han realitzat en el passat en el seu honor, i finalment se li adreça la petició que se li vol fer.

Els festivals

Els festivals eren un conjunt d'actes rituals en honor d'un déu que sovint duraven uns quants dies seguits i que celebrats periòdicament (cada any, cada dos anys, cada quatre anys). Alguns festivals com els Jocs Olímpics, els Jocs Pítics o els misteris d'Eleusis eren panhel·lènics, és a dir, atreïen gent de totes les ciutats gregues i de vegades de més enllà. Però la majoria eren locals, celebrats a cada polis, com les Panatenees i les Grans Dionísies a Atenes. A més, a la mateixa Atenes cada dem (llogaret o barri), cada tribu i cada fratria (subdivisions de la ciutadania atenesa) tenien les seves pròpies festes. Durant els festivals de la polis tots aquells que s'ho podien permetre es prenién uns dies de vacances per poder-hi participar.

Entre els actes de tot festival no hi podien mancar sacrificis i processons en què hi havia una gran participació popular. En les processons solien participar representants dels diversos sectors de la societat transportant objectes sagrats, com l'estàtua d'un déu, ofrenes, etc. Com a ritus religiosos d'alguns festivals ens pot resultar més estrany que se celebressin concursos atlètics, musicals, dramàtics o poètics, sempre orientats a escollir el millor de cada disciplina: curses de carro, a peu, competicions de lluita, llançament de disc o de javelina, concursos entre cors de cantaires o entre rapsodes que recitaven poemes èpics, i certàmens dramàtics per elegir el millor autor, el millor actor protagonista i el millor coreg. La competició (*ágon*) era un tret característic de la civilització grega, i el fet de canalitzar-la en els festivals sota la sanció dels déus es pot considerar una manera

d'evitar el conflicte social que en pogués derivar. A més els concursos eren espectacles grats per als déus, com ho eren per als mortals.

L'endevinació

Com que la religió grega no tenia una doctrina oficial ni llibres de la veritat revelada ni uns sacerdots imbuïts d'una autoritat suprema, era sovint difícil saber què era acceptat pels déus. L'endevinació (*mantiké*) exercida pels oracles i pels vidents complia amb aquesta funció. En la religió grega hi havia dos tipus d'endevinació, ambdues orientades a esbrinar la voluntat dels déus: la inspirada pels déus i l'exercida per mitjà d'una tècnica. En la primera l'endeví rebia directament el missatge dels déus, com la pitonissa de Delfos. En canvi, en la segona l'endeví exercia una tècnica apresada amb l'objectiu d'interpretar la voluntat divina. El senyals a interpretar per aquestes tècniques eren molt diversos: la fressa de les fulles d'un roure sagrat remogudes pel vent a l'oracle de Dodona, el vol i els crits de les aus, les vísceres d'una víctima, o els somnis. Els santuaris on el déu parlava a través de l'endevinació s'anomenaven oracles. Els més famosos, com els de Delfos o Dodona, atreïen multituds que acudien per consultar-los, i moltes ciutats hi enviaven representants abans de prendre decisions importants. Així mateix, com a acte previ a entrar en batalla es prenien els auguris.

Els rituals de la mort

Els ritus funeraris començaven el mateix dia de la mort. Les dones de la família rentaven el cadàver, l'untaven amb perfums, el vestien de blanc, el cobrien amb un llençol, deixant la cara descoberta, i el guarnien amb flors. Preparat així, el difunt era exposat durant un dia o dos en un llit posat al vestíbul de la casa, on parents i amics acudien a retre-li els últims respectes, mentre les dones de la família, endolades amb vestits negres, ploraven i cantaven un plany ritual. En certes èpoques es posava una moneda dins la boca del mort, un òbol que havia de servir per pagar a Caront, el barquer que transportava les ànimes a través de la llacuna Estígia, i de vegades també un tortell per aplacar Cèrber, el terrible gos de tres caps que vigilava l'entrada dels inferns. La moneda a la boca s'explica perquè a Grècia hi havia el costum d'utilitzar la boca com a moneder.

L'endemà abans de l'alba s'iniciava la comitiva fúnebre, en la qual el mateix llit de l'exposició era dut a força de braços o en un carro. Encapçalada per una dona amb un vas per a libacions, la seguien els homes, i, al darrere, les dones. Tancaven la comitiva els músics d'oboè.

La processó acompanyava el cos fins a la necròpolis o cementiri, situat als afores de la ciutat, generalment al costat dels camins que hi duen. El cos podia ser inhumat simplement sobre un llit de fulles o bé dins una caixa de fusta o fang. També podia ser cremat en una pira i després les cendres recollides i ficades en una urna que s'enterrava. Al costat del cadàver es dipositaven objectes com armes, vasos de ceràmica, joies, joguines, que proporcionen pistes als arqueòlegs actuals sobre l'edat, el sexe o la condició social del difunt. Igualment solia donar-ne informació destinada als vius el monument funerari que s'alçava damunt el túmul de terra que cobria la tomba, monument que podia ser una columna, un vas, una escultura, una estela amb un relleu o una inscripció, un temple... Un cop enterrats el cos o les cendres, es feien ofrenes d'aliments, perfums i libacions.

El culte dels morts era un aspecte cabdal de la religió familiar. Calia commemorar la mort el tercer, novè i trentè dia després dels funerals, amb libacions, sacrificis i banquets. Era el deure de la família mantenir les tombes i celebrar els ritus anuals en honor dels difunts per tal que els seus esperits no perseguissin els vius com a espectres.

Cada aniversari s'havia de visitar la tomba i fer-hi libacions i ofrenes d'aliments en vasos foradats perquè poguessin arribar al difunt, que, enterrat i tot, seguia necessitant-los per renovar la seva força.

La idea que els grecs d'època clàssica tenien de la vida després de la mort era més aviat poc definida. Les ànimes dels morts eren vistes poc més que com unes ombres, i la idea que una vida virtuosa rebia en l'Hades el premi d'una eternitat feliç o una persona malvada el càstig d'un turment indefinit va ser una elaboració tardana.

Els misteris - Eleusis

Enfront de la concepció difusa del món d'ultratomba que oferia la religió oficial grega, les religions místiques, com l'orfisme, vinculat al mite d'Orfeu, prometien als seus iniciats la salvació individual i una felicitat eterna després de la mort, sempre que complissin els seus rituals, que s'havien de mantenir secrets per als no iniciats.

Un d'aquests cultes, els misteris d'Eleusis, va trobar el seu lloc dins la religió oficial grega, auspiciat per la polis d'Atenes –al territori de la qual pertanyia Eleusis–, de manera que Eleusis es va convertir en un santuari panhel·lènic on podia acudir tothom –llevat dels homicides– que sapigués parlar grec, inclosos els esclaus i els estrangers. El culte es basava en el mite de la recerca feta per Demèter de la seva filla Persèfone, com a símbol del cicle de la vida, la mort i la renovació.

A Eleusis la iniciació es feia en dos graus: els Petits Misteris, a l'hivern, representaven una breu preparació per al que era el moment clau, els Grans Misteris, celebrats durant deu dies a finals de l'estiu. Es començava amb una processó que recorria els 22 kilòmetres que separaven Eleusis d'Atenes portant els objectes sagrats. Després de ser acollits dins l'Eleusíon d'Atenes, al peu de l'Acropolis, els qui volien iniciar-se corrien a purificar-se banyant-se al mar amb un garrinet que tot seguit havien de sacrificar. Al cap d'uns dies, una altra processó, amb els futurs iniciats, tornava els objectes sagrats a Eleusis. Però el ritus central de la iniciació continua sent avui dia un misteri, perquè els contemporanis que s'hi havien iniciat van complir amb el seu vot de no revelar-lo mai, sota pena de mort. Se sap que entraven en una gran sala del santuari, anomenada Telestèrion, on durant la cerimònia final veien la llum en una revelació sobre la qual només hi ha múltiples hipòtesis.

Els càrrecs religiosos

Els magistrats

Alguns magistrats tenen responsabilitats en l'àmbit religiós. A Atenes el principal és l'arcont rei, responsable del calendari religiós i de les festes més antigues, com els misteris d'Eleusis, i jutge dels processos d'impietat. L'arcont epònim s'encarrega dels festivals religiosos més recents, com les Grans Dionísies. Altres càrrecs menors, escollits pels òrgans democràtics, ajuden a organitzar les festes religioses.

Els sacerdots

Els sacerdots estan vinculats a cada santuari i a cada culte. Els sacerdocis tenen en comú amb les magistratures que estan oberts a tots els ciutadans –llevat dels qui tinguin una tara física–, escollits a sorts per a un any i obligats a retre comptes a la fi del seu mandat. Tanmateix alguns cultes concrets, per exemple al santuari

d'Eleusis, exigeixen sacerdots pertanyents a unes famílies aristocràtiques determinades, elegits segons unes regles particulars.

Els sacerdots han de tenir cura del culte i del santuari del qual estan encarregats, del seu funcionament, el seu manteniment i la seva tradició. A canvi, a més de rebre les parts dels sacrificis que els corresponien i les ofrenes destinades als déus, cobraven un salari força variable segons la importància del santuari.

Els endevins

L'endeví (*mantis*) era un professional capaç d'interpretar els signes dels déus, i com a tal rebia un pagament. De vegades pertanyia a una família determinada o havia de complir certes condicions.

